

УДК 126.6:215

З.І. ТІМЕНИК

ЄДНІСТЬ ТА РОЗРІЗНЕННЯ У ВИЯВАХ ІДЕЇ ІСТИННОСТІ І ПОВНОТИ (МІЖ)РЕЛІГІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ¹

Тіменник Зиновій Іванович – к. філос. наук, доц. кафедри філософії України та етнокультури
НУ «Львівська політехніка»

На підставі текстів українських філософів (30-х рр. XIX-20-х рр. XX ст.) єдність та розрізнення досліджуваної ідеї розкрито в контексті її складових і міждисциплінарного простору. Обґрунтовується закономірність гармонізації окремих міжвіровизнавчих понять і явищ.

Ключові слова: ідея філософії релігії, гармонізація, міждисциплінарний простір.

На основании текстов украинских философов (30-е гг. XIX-20-х гг. XX ст.) единство и различие исследуемой идеи раскрыто в контексте ее составных частей и междисциплинарного пространства. Обосновывается закономерность гармонизации отдельных междувероисповедных понятий и явлений.

Ключевые слова: идея философии религии, гармонизация, междисциплинарное пространство.

In the article on the basis of texts of Ukrainian philosophers (30s. XIX-20s. XX century) unity and difference of the idea of verity and fullness in the context of its components and interdisciplinary space is investigated. The regularity of harmony of individual interreligious doctrinal of concepts and phenomena is proved.

Keywords: idea of philosophy of religion, interdisciplinary space, harmony

© З.І. Тіменник, 2012

Постановка проблеми. В Україні фактично відсутні дослідження, в яких би висвітлювалася система взаємозв'язків єдності та розрізнення між-релігійного буття, коли мовиться про введення у вітчизняну філософію релігії аналізу вищеназваної ідеї у міждисциплінарному просторі.

Актуальність теми випливає із запропонованого для осмислення того, як філософорелігійна ідея здатна уконтекстовуватись у поточне та перспективне суспільно-духовне життя, зокрема, при належному формуванні релігійної, національної свідомості. Тим більше, коли мовиться про досі належно неосмислену спадщину українських філософів в окресленім періоді, котра й досі залишається маловідомою.

Мета дослідження. Дослідити, якою мірою виявляють себе істинність і повнота – складові аналізованої ідеї – при розкритті єдності та розрізнення у зв'язках з множинністю та протилежностями, цілісністю та окремішністю. Доцільно також з'ясувати природу отрадиційнення окремих понять і явищ на міжвіровизнавчих суміжжях у комплексній взаємообумовленості з елементами інших філософорелігійних ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд використаних джерел засвідчує опосередковану увагу авторів до запропонованої теми. Так, зокрема, Наталія Жиртуєва заторкує питання щодо непросвітленої свідомості, яка породжує страх перед «чужим», іншорелігійним [див.: 7, с.179] і стає фактично своєрідним виявом неповноти аналізованої тут ідеї; дотичними є також її розмисли про найвищі розглядувані там рівні свідомості – тобто про гармонію та просвітлення. Тетяна Білан намагається розкрити інтегративні можливості української ментальності [4, с.324], які органічно входять у контекст розглядуваних (між)релігійних комунікацій. На підставі спадщини Миколи Бердяєва

своє розширене застосування у міжвіровизнавчих станах мають спостереження Володимира Дудченка про релігійний досвід на межі духовного та світського [6, с.209].

Виклад основного матеріалу дослідження. Викладаючи основний матеріал, найперше варто зауважити, що сама по собі єдність не може самодостатньо виражатись у філософорелігійній сфері вже хоча б з огляду на її потужні міждисциплінарні прикмети, темпоральність вияву яких є багатовимірною. З іншого боку, реальними є ознаки ідеї – як духовного явища, де помітними стають окремішні, розрізнявальні дії (зокрема, коли мовиться про множинність та протилежності). Водночас цілісна єдність розглядуваної ідеї неминує пов'язана з поняттям «розрізнення», особливо при взаємодії з іншими філософорелігійними ідеями. Є сенс розпочати розкриття теми з останнього спостереження на прикладі контактів з ідеєю Бога з погляду структури людини і світобудови.

Свого часу Петро Ліницький не випадково зазначав, що «єдність сутності в Бозі, незважаючи на свою безумовність, не виключає розрізненість властивостей, так само як і розрізнення, попри свою повноту, не виключають єдності» [10, с. 98; порівн.: 11, с.112]. Осмисленню елементів розглядуваної ідеї сприяє постійна взаємообумовленість єдності та розрізнення².

Зокрема, єдність усталюється через сукупну різноманітність при творенні гармонії. Опісля чого формується цілість, але – особлива: маємо на увазі такі ситуації, коли окремі явища старої релігійної системи в переосмисленому вигляді проникають і усталюються у новім віровизнавчім світі всупереч поглядам духовних провідників.

Підтвердженням цього є розмисли архимандрита Інокентія (Борисова): «Мовити (казали філософи), що Бог спізнавав од вічності і любив само-

го себе, – підкреслював Інокентій, – означає не розв'язати, а тільки відхилити питання. Чим же врешті надумали розв'язати його? Тим, що саму єдність буття Божого, за котру розум прехвально сам боровся колись проти багатобожжя, наважились святотатствено роздробляти на різні види множинності та протилежностей, щоб таким чином мати хоч якусь подобу Божества» [8, с.212].

Дослідник зосереджується на сутнісному моменті: єдність і розрізнювання через вияви множинності та протилежностей тільки тоді набувають свого гармонійного вигляду, коли забезпечено повновартісний розвиток духовних першоначал (у цьому разі мовиться про першоначало єдності природи Бога попри всю можливу різноманітність Його сприйняття, Його іпостасей. Тобто коли на свідомому чи підсвідомому рівнях вірянин будь-якої епохи відчував, що є ще Той, Хто Найвищий і Який своїми діями мав би гармоніювати зі системою Божеств – як сукупним уособленням Своєї природи. Названу об'єктивність автор недаремно виражає фразою: «Розум [...] сам боровся колись проти багатобожжя» [8, с.212]. Але за інших обставин, коли при такій системі Той, Хто Найвищий, не визнається або його духовна структура свідомо розпоршується на дисгармонійну множинність, то втрачається цілісність, настає духовна деструкція і формується фактично неправдива подоба Бога [див.: 8, с.212].

Отже, за Інокентієм, втратити відчуття першоначала (незалежно від рівня такої усвідомленої дії) – означає не лише руйнувати «образ життя Божественного» [8, с.212], а й саме розуміння істинності й повноти, бо за таких ситуацій втрачається сенс розрізнення і протилежностей. Інакше кажучи, втрачається основний духовний орієнтир. Сама ж єдність і різноманітність реалізується фактично через відношення «Бог-людина-Бог». «Світ обожнюється, – зазначає Інокентій, – але Бог зіходить [униз] до шерёги створінь; замість не до кінця знаного, але прехвального життя Божого, являється неправдива омана напівбога. Творець приходить залежно від кожного створіння, як необхідного від повноти Його буття» [8, с.212-213].

Автор звертає увагу й на внутрішньопроектуювальні особливості самого вияву обожнення. Не сумніваючись в об'єктивності таких дій, він прагне ствердити, що обожнення так чи так утверджується за будь-яких обставин, але істинність і повнота його узалежнюється від усвідомлення справжності першоначала. Філософорелігійне формується через розглядуване першоначало без вузькоконфесійної орієнтації чи конкретно іпостасного тлумачення Божества. Автор до своїх розмислів залучає також елементи онтолого-метафізичні, психофізичні, логічні [порівн.: 14, с.10]. А Йосиф Міхневич вичленює ще й риси епістемологічні і зі сфери моральної філософії, коли стверджує про сам прагнення людської душі пізнавати першоначальне, абсолютне і коли такий процес, до того ж, викликає певне задоволення [див.: 12, с.117]. Із контексту розмислів Міхневича випливає, що для звернення істинності й повноти (між)релігійних комунікацій, окрім названого прагнення, стає у потребі також

здатність людини філософувати [див.: 12, с.117], однак про їх ймовірне поєднання в одночасі не йдеться, оскільки два названі процеси сприймаються як автономні, що за своєю сутністю виражаються самодостатньо [див.: 12, с.117]. Звідси виходить, що єдність та розрізнення (хоч в якій формі не виражались – проявленій, імпліцитній чи латентній) є органічними чинниками при вираженні складових розглядуваної ідеї.

Використовуючи принцип поступовості-послідовності, осмислював аналізовану тему у непроявленій формі також Орест Новицький, зосереджуючи свою увагу у цьому разі на пантеїстичних мотивах. Дослідник має на увазі такий комплекс послідовностей, коли «почуття не наповнене [ще] ясною свідомістю, не відрізняє простого образу чи символу Божества від самої сутності Божественної, [...] коли ж внутрішній суб'єктивний стан переноситься до [...] об'єктивного, то в усьому скінченному відчутті в усіх явищах перетворюється для нього в самі буття Бога – Бог є все [виділення О. Н. – З.Т.]» [13, арк 14 зв.].

У розглядуваних контекстах єдність та розрізнення формуються тут через кілька етапів. Найважливішим є один з них – перехід від осмислення образно-символічної системи Того, Хто Найсильніший (у можливому вигляді всього сонму Божеств), – до усвідомлення Його як Єдиної Сутності. Тобто коли через складні дії у відношенні «Бог-людина-Бог» чуттєві стани людини трансформуються у сприйняте довілля. Далі настає етап гармонізації у суб'єктно-об'єктивних відносинах, що, в свою чергу, значною мірою узалежнюють формування ідеї істинності і повноти (між)релігійних комунікацій.

З іншого боку, прикінцево-висновкова теза («Бог є все») фактично до певної міри стає сприйнятливою і для пантеїста, і для християнина. Зосібна, коли мати на увазі всюдисущність – як одну із Божих сутностей: у першому випадку вона «розчиняється» у кожній найменшій часточці природи, а в другому – стає однією з найважливіших характеристик Трипостасного Бога (Пресвятої Трійці). Звідси – супровідний висновок: одним із шляхів формування складових аналізованої ідеї може бути вичленювання певних сутнісних прикмет, а відтак їх можливі духовні адаптації у систему (між)релігійних комунікацій. Осмислюючи названі процеси, треба зважати й на феномен традиційності: воно у латентній формі прочитується із розмислів О. Новицького. Тобто мовиться про такий феномен, без реалізації якого неможлива поява ні нової релігійної системи, ні вияви складових досліджуваної ідеї.

Через принцип поступовості-послідовності філософ застосовує різні чинники при розкритті теми. Зокрема, чинник зародження ідеї: «Як тільки у людини пробуджується ідея святого, ідея релігії, що таїться в його серці, – зауважує Новицький, – то за внутрішнім чуттям вона [людина] одразу ж визнає буття верховної Сутності і уздрить Його присутність в усьому Всесвіті» [14, с.10]. У непроявленій формі мовиться про систему різних ерархізацій, котрі також здатні забезпечувати істинність

і повноту (між)релігійних комунікацій. До космологічного контексту із цих сентенцій О.Новицького доречно вплітається контекст антропологічний, націєтворчий від М. Бердяєва. Коли сприймати весь хід світового духовного розвитку як «складну взаємодію різних ступенів світової ерархії індивідуальностей, [як] творче повростання однієї ерархії в іншу, особи в націю, націю в людство, космосу в Бога» [3, с.97].

При вивченні істинності й повноти (між)релігійних комунікацій важливо осмислювати діяння «містичної діалектики» [див.: 2, с. 315-316], котра гармонізує взаємообумовлювальні стани між вічним і тимчасовим, абсолютним та відносним, Божим і людським, гармонійним та суперечливим. І таке уреальнюється за умови, коли спрацьовує «містичний реалізм» [див.: 1, с.3] – тобто, на нашу думку, певним чином усталена система реалій, при сприянні якої досягнені віряними релігійні догматичні структури можуть позбуватись консервативної самозамкнутості і ставати динамічними, тобто здатними переосмислюватись або принаймні бути такими, про котрі варто розмірковувати з погляду найуніверсальніших понять чи явищ.

Розмірковуючи над таким станом речей, М.Бердяєв свого часу зауважував, що названа універсализація спроможна утверджуватись за трьох умов: коли людина сама себе відчуває містичною реальністю, коли виникає самовідчуття і коли формується самосвідомість [див.: 1, с.3] Тоді істинність у поєднанні з повнотою (між)релігійних комунікацій за розглядуваних обставин зміщує духовні акценти до історії трансформаційних міжвіровизнавчих явищ, а з погляду філософської концепції часу настає ситуативно-виокремлена гармонізація конкретного міжвіровизнавчого поняття чи явища.

«Ідея єдиного Бога, – підкреслював М. Бердяєв, – [...] сама по собі не осмислює містичне начало світу [...]. Лишень драматизація світового процесу робить нам його близьким і для нас осмисленим; сама божественна діалектика, що ідеально проходить у першоначальнім Божестві, чується нами як драма. [...] Світ сотворений Богом через Логос, через Смысл. [...] Ідея Логоса була усвідомлена вже у грецькій класичній філософії, поєдналася з єврейськими очікуваннями Месії, стала основою християнської метафізики» [2, с. 315]. Дослідник передусім зосереджується на сутнісних моментах, котрі об'єктивно нанизуються, творячи комплекс процесів. З погляду філософської концепції часу, крізь значний історіософський пласт тут фактично мовиться про уреальнення такої складної (з міждисциплінарними елементами) моделі, як «усвідомлення-поєднання-очікування-утвердження» – тобто моделі, яка органічно зафункціонує у (між)релігійних комунікаціях.

Тут проглядається відношення «Месія-Логос-Розум-Слово-Христос)-Смысл» – відношення, котре має виразно авторську, Бердяєвську позицію. Імпліцитно фактично мовиться про здатність ідеї урухомлюватись до такої міри, коли формування істинності та повноти нової віровизнавчої системи означає появу не тільки нового, самодостатнього

духовного вчення. Відбувається також часткове, ситуативне переосмислення догматичних властивостей попередньої релігії, внаслідок чого філософорелігійний контекст наповнюється цілісним поняттям «Христос-Логос» [див.: 2, с.287-334]. Поняттям, яке у християнським віровизнанні фактично роздвоюється на дві не зовсім тотожні (хоча й пов'язані) між собою сутності, тобто на Христа-Логоса та на Христа-Спасителя. Цьому якраз і сприяє існування такої моделі, як «частковість старорелігійного переосмислення-цілісність новорелігійного». Уреальнюється і модель «містична (божественна) діалектика»-«містичний реалізм», адже їх елементи перебувають, як видно з попередніх розмислів, у ситуативних обумовленостях.

Зрештою, з погляду містичної діалектики, алогічно видалася б ситуація, якщо б одна релігійна система (наприклад, ідея Бога з погляду структури людини і світобудови) раптово зникла, а натомість несподівано з'явилась зовсім нова. Тому стає очевидним: старе релігійне мислення відходить у набуток історії поступово. Повільно утверджується і нове – при тривалому, а то й безконечно частковому співіснуванні зі старим, тобто з таким, котре повністю не може зникати задля збереження найсутнішого для епохи наступної.

Доречно зауважити: на гіпотетичному рівні (згідно з концепцією Гавриїла Костельника) темпоритмічні вияви єдності та розрізнення (між)релігійних комунікацій певною мірою можна порівняти зі змінами у просторі. «Якщо простір є ідеально гармонійно сконструйований, – стверджував філософ, – то всі лінії, що прямують з простору назовні простору, повинні непомітно змінити свій напрям, та й повертати назад у простір. Простір повинен би придержуватись двох принципів: рости і разом замикається» [9, с. 57].

Спільним є тут чинник росту-розвитку; він обумовлюється чинником замикання, котре певною мірою ототожнюється із завершенням. Бо й справді: старі віровизнавчі системи здатні передавати новоутвореним, на відповідних історичних етапах окремі (хоча сутнісно й переосмислені) атрибутивні прикмети, – як то склалося з Логосом і Христом. Модель «ріст-розвиток-замикання» якраз і відтворює два стани – єдності і розрізнення. Ослаблення хоча б одного із них неминуче впливає на пропорційність дій між елементами розглядуваної моделі. Тобто коли ріст старої віровизнавчої системи з певних причин уповільнюється, а натомість настає процес (само)замикання – своєрідної духовно-культурної консервації.

Звідси впливає: взаємодії моделей і відношень є необхідним, закономірним процесом. І це підтверджує містка сентенція С. Гогоцького про функціональні можливості релігії, вияви котрих ситуації поширюються у будь-якому міжвіровизнавчому просторі. «Релігія творить, – стверджує філософ, – одухотворене та піднесене начало нашого життя в цілому його складі та повноті» [5, с.276]. За таких умов «цілість» і (в непрявленій формі) «цілісність» взаємообумовлюються одухотвореністю і піднесеністю, тобто такими процесами, котрі, поперше, мають внутрішню схильність до органіч-

ного поєднання, внаслідок чого релігійні начала життя здатні перебувати у стані розвитку, забезпечуючи до того ж свою відносну етапну повноту.

Висновки. Звідси випливає, що: 1) такі чинники, як єдність та розрізнення не функціонують відособлено, а виявляють себе ситуативно лише у контактах з низкою інших чинників при утвердженні аналізованої ідеї; 2) внаслідок взаємодій досліджених понять і явищ формується злагоджена

система процесів; 3) часткове поєднання у вигляді отрадиційненого переосмислення віровизнавчих елементів свідчить про активні, постійно діючі процеси у (між)релігійних комунікаціях і міждисциплінарному просторі. Оскільки вияви аналізованої ідеї набувають універсального спрямування, то подальші дослідження уперспективнюються через нове історіософське сприйняття духовної картини багатоконфесійної України.

ПРИМІТКИ:

¹ Під поняттям «істинність» маємо на увазі процесуальні вираження духовної сутності істини у філософорелігійних контекстах. Префікс «між» у терміносполучі «(між)релігійні комунікації» взято в дужки, бо їх контекстуальні вираження є специфічними: «(між)релігійне» і «конкретно релігійне» перебувають в інтенсивних, поперемінних і переважно одночасових взаємобумовленостях.

² Тут і далі мається на увазі єдність і розрізнення ідеї істинності та повноти (між)релігійних комунікацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Николай. *Sub specie aeternitatis. Опыты философские, социальные и литературные (1900-1906)* / Николай Бердяев. – СПб.: Издание М.В. Пирожкова, 1907. – 437 с.
2. Бердяев Николай. *Происхождение зла и смысла в истории* // Вопросы философии и психологии [Москва] / Николай Бердяев. – 1908. – Сент.-окт. – Кн.4(94). – С.287-334.
3. Бердяев Николай. *Судьба России* / [Передмова Леоніда Полякова] / Николай Бердяев. – М.: Изд-во МГУ, 1990 – 256 с. – [Репринтне відтворення видання 1918 р.].
4. Білан Тетяна. Виховний ідеал у світлі філософської та літературної інтерпретації / Білан Тетяна // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип.9. – 2011. – С.317-326.
5. [Гогоцький С.]. *Философский лексикон* / С. Гогоцький. – Киев: В Университетской типографии, 1872. – Т.4. П.Р.С. – Вып.1-ый. – III с.+ 472 с. – На титульному аркуші надруковано «С.Г.» – криптонім автора.
6. Дудченко Володимир. Синергія філософії і релігії як еон високої духовності / Володимир Дудченко // Філософські обрії. – 2011. – № 25. – С.207-217.
7. Жиртуєва Наталія. Містичне просвітлення як основа релігійної толерантності / Наталія Жиртуєва // Філософські обрії. – 2012. – № 27. – С. 175-183.
8. [Інокентій, Архимандрит]. *Собрание слов, бесед и речей на разные дни и случаи[,] произнесенных в Киевской Академии Ректором Архимандритом Иннокентием* / [Архимандрит Інокентій]. – Киев: В Типографии Киево-Печерской Лавры, 1837. – Том 2. – 350 с. + 2 с.
9. Костельник Гавриїл. *Границі Вселенної* / Гавриїл Костельник. – Львів: З Друккарні Наук[ового] Т[овариств]ва ім. Шевченка, 1924. – 61 с. – (Видання «Богословії»; ч.2).
10. Лiniцкий П. И., проф. *Пособие к изучению вопросов философии. (Элементы философского мирозерцания)* / П. И. Лiniцкий И., проф. – 1892. – Харьков: Типография Губернского управления, 1892. – 425 с.
11. Лiniцкий П. И., проф. *Основные вопросы философии. Опыт систематического изложения философии* / П.И.Лiniцкий, проф. – Киев: Издание А.К.Т. – 1901. – 192 с. + II с.
12. [Михневич Йосиф], профессор Ришельевского Лицея. *О достоинстве философии, ея действительном бытии, содержании и частях* / Йосиф Михневич // Журнал Министерства народного просвещения [Москва]. – 1840. – Часть XXV. – Отделение II-е. – С.111-131.
13. [Новицкий Орест]. *[О философских системах]. Конспект лекций.* – Ін-т рукопису НБУ ім. В. Вернадського. – Ф. 201 [Орест Новицький]. – [Од. зб.] № 28. – 38 арк.
14. [Новицкий Орест]. *Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. Соч[инение] Ор[еста] Новицкого: У 4-х ч.* / [Орест Новицький]. – Киев: В Университетской типографии, 1860. – Часть I.: Религия и философия Древнего Востока. – XV с. + 326 с.